

Oblikovanje nastavnih programa iz povijesti u Khuenovo doba

U radu autorica daje prikaz nastavnih planova i programa iz povijesti u Hrvatskoj i Slavoniji u razdoblju banovanja Khuena Hedervaryja. Težište je stavljeno na gospodarske, društvene i političke utjecaje koji su nametnuli nužnost reforme nastavnih programa u tadašnjim srednjim školama. Analizom nastavnih programa iz povijesti prikazana je zastupljenost nastave povijesti u odnosu na druge nastavne predmete u tadašnjim srednjim školama, kao i njezina obrazovna, posebice odgojna uloga, glede prenošenja poželjnih vrijednosnih stavova društva.

Uvod

Promjene u gospodarskom i društvenom kontekstu krajem 19. stoljeća Hrvatske i Slavonije utjecale su na promjene u društvenom položaju i ulozi obrazovanja. Gospodarski polet i sve izraženiji građanski način života tražili su usmjereniju i raznolikiju naobrazbu. Zbog izobrazbe mladih i njihove konkurentnosti na tržištu rada, trebalo je prilagoditi cjelokupnu obrazovnu strukturu nastalim promjenama.

Elementi stručnog obrazovanja već su se mogli prepoznati u djelovanju pučkih škola, u čije se odgojne i obrazovne programe unose sadržaji potrebni za svakodnevni život. Pomaci u razvoju srednjih škola posljedica su potreba diferenciranoga građanskog društva. Stoga su se programi i sadržaji srednjih škola trebali prilagoditi novim potrebama društva.

U političkim uvjetima pojačane mađarizacije, prioritet edukativne politike bio je isticanje zajedništva u duhu nagodbene politike, ali i jačanje nacionalne svijesti. Stoga se težište stavljalalo na nastavu povijesti koja je pored obrazovne imala i društvenu i političku ulogu, pa su je politički sustavi koristili za promociju svojih ciljeva i vrijednosti. Politički utjecaj dobivao je vodeće mjesto u kreiranju obrazovanja putem nastavnih programa, a u cilju reprodukcije poželjnog identiteta građana. Stoga su nastavni planovi i programi bili ogledalo društva u kojem su nastajali, ali i odabir sadržaja, ciljeva i vrijednosti koje neko društvo željelo prenijeti mladim naraštajima. Budući da je klasični koncept kurikuluma, utemeljen na obrazovnim principima s početka 20. stoljeća, dominirao gotovo do pred

kraj prošlog stoljeća, nužno je prikazati kako se oblikovao nastavni program iz povijesti u srednjim školama temeljem navedenih čimbenika.

Utjecaji modernizacijskih procesa na oblikovanje nastavnih programa iz povijesti

Zahtjevi koje je postavljalo novo doba, modernizacija i transformacija načina života u 19. stoljeću, nametnuli su nužnost reforme odgojno-obrazovnog sustava. Obrazovne promjene obuhvaćale su sve segmente školstva, nastavne ciljeve, sadržaje, didaktičko-metodičke postupke, nastavne programe i udžbenike. Obzirom na sve veće zahtjeve obrazovanja mladih i njihova što bržeg uklapanja u tadašnje gospodarske i društvene procese, a što je zahtijevalo novo diferencirano društvo, osnovno je pitanje bilo kako svim tim promjenama prilagoditi nastavne planove i programe. Također je trebalo pronaći ravnotežu između tradicionalno-religijskih vrijednosti i modernizacijskih imperativa novog društva u nastajanju.

U kreiranju nastavnih programima trebalo se rukovoditi didaktičkim pristupom, glede njihove prilagodbe raznim profilima škola, novim nastavnim predmetima i preraspodjelom sati po predmetima. Gospodarski polet i sve izrazitiji građanski način života, tražili su usmjereniju i raznolikiju naobrazbu. Dakako da su takvi zahtjevi utjecali i na reformu škola, a s tim u vezi i na promjenu nastavnih planova i programa.

Zakonskim propisima iz 1873. godine, po uzoru na druge zemlje Austro-Ugarske, u Hrvatskoj je reformirano osnovno školstvo. Kada je 1874. godine osnovano Zagrebačko sveučilište, uz postojeće je srednje škole uspostavljena obrazovna piramida, čime se Hrvatska uključila u liberalni reformni pokret 19. stoljeća. Modernizacija srednjeg školstva, započeta u neoapsolutizmu, nije učinila veće pomake unatoč promjenama u društvu, štoviše, nastavni su programi bili utemeljeni na činjeničnom znanju, tromi, zastarjeli i nisu kao takvi poticali na aktivno učenje, nego su se uglavnom svodili na memoriranje činjenica i na reproduktivno znanje. Pritužbe o preopterećenju nastavnih programa iz povijesti za srednje škole te potrebe njihove modifikacije bile su od prvorazrednog interesa visoke politike. Hrvatska je temeljem Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868. dobila nadležnost nad poslovima bogoštovlja i nastave. Budući da je svoje pravo na unutarnju samostalnost Hrvatska provodila uz golema ograničenja, na području su obrazovanja učinjeni pomaci. Stoga je reforma nastavnih planova i programa bila postulirana potrebom postizanja reciprociteta između „naših škola i ugarskih i austrijskih“.¹

Kakav je bio stav Khuena Héderváryja o naučnoj osnovi, vidi se iz sljedećeg citata: „Što se tiče nastavne osnove, morat će se također već u školama nešto

¹ *Naučna osnova za srednje škole* 1906, 21.

učiniti, da se ljudi nauče malo praktičnije misliti (...) da se danas žalibože polaže veća važnost na historiju od mnogo stoljeća i hiljadu godina natrag, nego na novu historiju, a to nije praktično obučavanje“ (CUVAJ VIII/1911, 2). Njegovi su stavovi sukladni njegovu političkom djelovanju u promicanju mađarskih interesa u Hrvatskoj, pa je nastojao u okviru obrazovne politike regrutirati i lojalne kadrove za njihovo provođenje. Drugim riječima, povijest kao nastavni predmet niti bi trebala imati odgojnu funkciju niti bi trebala razvijati domoljubne osjećaje poučavajući, primjerice, povijest Hrvatskog Kraljevstva do 1102. godine. Trebala bi tek poučavati „noviju historiju“ ili povijest Ugarske s početka 19. stoljeća prema nastavnom programu za gimnazije iz 1806. kada je i mađarski bio nastavni jezik. Njegov je stav o svrsi i ulozi nastave povijesti u hrvatskom školstvu bio u funkciji odgoja za podupiranje Hrvatsko-ugarske nagodbe. Gledajući kroz povijest školstva od njegove institucionalizacije, povijest kao nastavni predmet imala je veliko značenje u smislu oblikovanja moralno-vrijednosnog sustava kod mladih generacija koji su bili zacrtani u okviru ciljeva i zadataka unutar nastavnih programa.

Prikaz nastavnih planova i programa u osnovnim školama

Reforma obrazovanja u Hrvatskoj, započeta u osnovnoj školi, ubrzala je promjene i u srednjim školama jer se nastava povijesti učila od osnovne škole i nastavljala u srednjoj školi s tim što se od drugog razreda učila naizmjenice sa zemljopisom. Stoga ću dati prikaz nastave povijesti u osnovnoj školi.

Budući da je nastava povijesti u osnovnoj školi bila u sustavu stvarne ili realne obuke, uz sadržaje zemljopisa i prirodopisa nije se posebno izdvajala, već je bila integrirana sa zornom obukom na temelju početnice i čitanke za drugi razred. Cilj i svrha nastave povijesti bila je odgojno djelovati na mladež i probuditi domoljublje, odnosno oduševiti ih djelima velikih i zaslužnih povijesnih ličnosti.

U trećem razredu muških i ženskih nižih škola povijest se učila jedan sat tjedno prema štivima (sadržajima) iz čitanke. U četvrtom se razredu povijest učila dva sata tjedno, također prema štivima iz čitanke, a gradivo je obuhvaćalo razdoblje od srednjovjekovnog kraljevstva do najnovijeg doba (70-te godine 19. stoljeća). Školska komisija je unutar nastavnog plana dala za svaki tečaj popis tema koje su se morale obraditi u svakom polugodištu. Također su bili naznačeni odobreni udžbenici. Primjerice, među mnogim su temama iz povijesti, koje su spomenute 1900. u nastavnom programu za prvo polugodište četvrtog razreda osnovnih javnih škola, bile i teme: Život i postojbina starih Hrvata i Srba, Pokrštenje Hrvata i Srba, Tomislav i Sv. Sava. U teme za drugo polugodište bile su uključene: Pad Srbije i Bosne, Vojnička krajina, Dubrovnik, Dolazak Srba pod Crnojevićem, Književni preporod i Franjo Josip I. Prema propisanim su temama pisani udžbenici koji bili su vrlo često izloženi kritici zbog prigovora glede sadržaja koji su bili pretrpani podacima o Srbima, pa su time podržavali jugoslavensko zbližavanje.

U muškim i ženskim trogodišnjim višim pučkim školama (građanskim), osnovni je zadatak nastave povijesti bio upoznati učenike s najvažnijim događajima iz opće povijesti te povijesti hrvatskog i susjednih naroda. U petom se razredu povijest učila jedan sat tjedno, a u šestom i sedmom po dva sata tjedno. Gotovo je identičan bio nastavni program za četverogodišnje više pučke (građanske) muške i ženske škole, s time da se u petom razredu povijest učila jedan sat tjedno, a u preostala tri razreda po dva sata tjedno. U pogledu sadržaja (građiva), u sedmom se razredu dodatno učila opća povijest od križarskih ratova do tadašnjeg vremena s naglaskom na povijest Slavena. S didaktičkog i metodičkog aspekta inzistiralo se na povezivanju znanja iz zemljopisa koja su se podudarala s povijesnom građom. Pored snalaženja na povijesnom zemljovidu, učenici su također upotrebljavali ilustrativni materijal te razne didaktički prilagođene materijalno-povijesne ostatke, kao što su stari novac, oružje i oruđe, da bi se zorno što bolje predočila prošla stvarnost.

U osnovnoj školi učila se samo nacionalna povijest, a u srednjoj se školi učila u dva ciklusa: u nižim se razredima od drugog do petog razreda učila nacionalna i opća povijest kao i u višim razredima od petog do osmog.

Položaj nastave povijesti u srednjim školama u 19. stoljeću

Prema nastavnim planovima za gimnazije povijest se poučavala kao nastavni predmet tek od drugog razreda i to naizmjenice sa zemljopisom. Naime, od prvog razreda poučavao se zemljopis tri sata tjedno. Razlog možemo potražiti u pristupu poučavanja zemljopisa i povijesti u pučkim školama.

Tromo i staromodno, srednje je školstvo još uvijek djelomično funkcioniralo po Thunovoj školskoj reformi. Međutim, zbog gospodarskih i ponajviše političkih razloga, nastavne osnove su se mijenjale i nadopunjavale. Stoga nije čudno da su nastavni planovi i programi bili najčešće preslike aktualnih političkih zbivanja.

Da su ih oblikovale aktualne vlasti, može se primjerice vidjeti još na početku 19. stoljeća kada se u gimnazijama u duhu mađarizacije nametnuo mađarski kao nastavni jezik. Kako se politička pozadina zrcalila u nastavi povijesti pučkih i srednjih škola, najbolje ilustriraju podaci prema kojima se od početka 19. stoljeća učila povijest Ugarske od cara Ferdinanda do tadašnjih dinastija, a učila se dva sata tjedno.² Iz zemljopisa se poučavalo o pokrajinama koje su posjedovali vladari iz kuće Habsburg po nasljednom pravu u Njemačkoj, Italiji, a zadiralo se i u gradivo Poljske, Šleske, Saske i ostalih zemalja Svetog Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti i Švicarske. Zanimljivo je istaknuti da se u metodičkim uputama nalaže da se povijesne događaje treba povezati s mjestom i vremenom,

² Prema *Ratio educationis iz 1806. god.* (dalje *RE 1806*).

sredstvima i uzrocima kada su se događali. U uputama dalje stoji da se u povijesnih ličnosti treba više očitavati karakter s povećim naglaskom na njihove mane nego vrline. Nadalje, treba izbjegavati navode različitih mišljenja historioografa, jer se na taj način može spriječiti sagledavanje povijesnih događaja iz više perspektiva. Primjerice, u razdoblju nakon Francuske revolucije i Napoleonskih ratova trebalo je izbjegavati „opasne stvari“ jer je trebalo onemogućiti bilo kakve druge interpretacije povijesnih događaja, osim u kontekstu službene politike (*Zbornik ZKG* 1957, 477). U tom se periodu posebno intenzivirala mađarizacija kojom se, kao što smo vidjeli, učila isključivo povijest Ugarske, a mađarski je jezik bio obvezatan u gimnazijama.³ Unatoč svim nastojanjima, mađarizacija nije imala učinaka u hrvatskim gimnazijama. Uz veliko zalaganje preporoditelja – uz njihovu kulturnu, književnu i političku djelatnost – konačno je na prijedlog Ivana Kukuljevića hrvatski uveden kao službeni jezik u Sabor 1847. godine. Ratna događanja 1848/49. usporila su postignuća preporoditelja kada su školske zgrade upotrebljavane u ratne svrhe. Modernizacijski polet Thunove školske reforme u cilju reorganizacije srednjeg školstva, a s tim u vezi i izmjene nastavnih planova i programa, usporilo je razdoblje neoapsolutizma kada dolazi do sustavne germanizacije gimnazija.

Nakon reorganizacije gimnazija od strane neoapsolutističke vlasti (1850-1860), na sjednici Hrvatskoga sabora 1861. donesena je „Osnova za gimnazije“ koja je istaknula svrhu gimnazija: „Gimnazije su zato da se u njih dodje do obćenite i više prosvjete u narodnom duhu, i to osobito učenjem klasičnih jezika i njihove književnosti i da se učenik u njih pripravi za sveučilišne nauke“.⁴ Sklapanje Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. dovelo je do novih trzavica u školstvu. Iako je školske zakone donosio Hrvatski sabor, a izvršnu je vlast imala Zemaljska vlada u Zagrebu s banom na čelu, ban Levin Rauch kao eksponent mađarskih interesa nastojao je provesti režimske pritiske i na području školstva. Primjerice, zbog neslaganja s mađarizacijom otkaz su dobili profesor Vatroslav Jagić i suplent Vasilije Bratelja, što je izazvalo prosvjed profesora i učenika. Zbog pritisaka taj se događaj smirio, ali je Jagić otišao u Rusiju gdje je postao istaknuti slavist (*RE 1806* 1910, 41).

Ovim kratkim prikazom položaja školstva i nastave povijesti od početka 19. stoljeća, moglo se uočiti koliko je političko okruženje moglo utjecati na oblikovanje školske politike napose na nastavne programe i udžbenike predmeta koji su podložni političkim manipulacijama (zemljopis, povijest, hrvatski). Stoga je i tada u planovima i programima prevladavala politička i ratna povijest koja se

³ Tako je Hrvatski sabor 1827. popustio i donio zaključak da mađarski jezik postane obvezatnim predmetom u hrvatskim gimnazijama, a taj je zaključak Sabora 1833. potvrdio i kralj (prema *RE 1806* 1910, 33).

⁴ Zakonski članak LXXXIX. na saborskim sjednicama 81-84 u rujnu 1861. „Osnova za gimnazije u trojednoj kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji“ (prema *RE 1806* 1910, 133).

isključivo predavala iz perspektive službene politike, a različite interpretacije istih povijesnih događaja bile su nepoželjne. Štoviše, svako je vrijeme konstruiralo svoju povijesnu pripovijest, a dio te priče su udžbenici, nastavni programi i ostali nastavni materijali.

Nastavni plan i program iz povijesti u srednjim školama

Da bismo stekli bolji uvid u nastavne planove i programe iz povijesti u Kluenovo doba, ukratko ću prikazati, s obzirom na strukturu škola i političko i društveno okruženje, prijelomnice koje su bile značajne u programima nastave povijesti. Povijest se od školske 1850/51. godine učila počevši od drugog razreda gimnazije, a zemljopis u svim razredima, no zemljopisna je nastava trebala biti s povijesnom gotovo spojena. Kao poseban predmet u četvrtom je razredu povijest Austro-Ugarske i poznavanje domovine, a u osmom razredu statistika Monarhije (*RE 1806* 1910, 110). Najveća promjena u zastupljenosti zemljopisa i povijesti u nastavi dogodila se 1879. godine kada se broj sati u drugom, trećem, četvrtom, šestom i osmom razredu povećao s 3 na 4 sata tjedno. Daljnja je promjena nastupila 1881. zbog pripojenja Vojne krajine. Zbog toga je propisan novi nastavni program za srednje škole koji je implementiran 1886/87. godine.

U Klasičnoj gimnaziji povijest se poučavala od drugog razreda 2 sata tjedno do petog razreda kada se predavala 3 sata tjedno, u šestom razredu 4 sata tjedno, a u sedmom i u osmom razredu 3 sata tjedno (*RE 1806* 1910, 111-113). Iz ovih je promjena u nastavnim planovima uočljiva tendencija povećanja broja sati nastave povijesti koja se, zajedno sa zemljopisom, po broju sati izjednačila s hrvatskim i njemačkim jezikom. Kao što se vidi, dotadašnja koncepcija nastavnih planova i programa zasnivala se na humanističkim predmetima i mrtvim jezicima (latinski i grčki jezik bili su tjedno zastupljeni sa 75 sati), međutim zahtjevi suvremenog društva sve su više inzistirali na praktičnoj nastavi, živućim jezicima i matematičko-prirodoslovnim predmetima. Zato se kod izrade nastavnih programa trebalo voditi računa o njihovoj prilagodbi potrebama novog vremena koje dolazi i rasterećenju učenika.⁵

Gimnazije

U reformi srednjeg školstva kao posljedici sukoba dviju opcija – humanističke i realne, gimnazija je uz stanovite preinake zadržala društveno-humanistički program. Bez obzira na ponude programskih sadržaja koje su davale realke i realne gimnazije, još uvijek se prednost davala klasično-humanističkim predmetima u odnosu na realne predmete, koji su obrazovali učenike za praktična zanimanja.

⁵ *Naučna osnova za srednje škole* 1906, 21.

**Podjela predmeta prema tipu u gimnazijama
1894./95.**

*Grafikon I.*⁶ prikazuje kolika se prednost davala klasično-humanističkim predmetima u odnosu na prirodoslovno-matematičke. Jednako je uočljivo da je davan prioritet klasičnim jezicima u odnosu na žive. Naime, na mrtve je jezike u postotku više otpadalo nastavnih sati, nego na opće predmete humanističkog smjera. To kao i pokazatelji iz prethodnog poglavlja ilustriraju nam da su srednjoškolski polaznici još uvijek davali prednost tradicionalnom kanonu znanja. Gimnazije prema planu i programu slijede tradicionalni vrijednosni sustav znanja i, kao što se vidi, daju prioritet klasično-humanističkim predmetima.

U nastavnim planovima i programima dolazilo je do neznatnih promjena u propisanom broju sati pojedinih predmeta. Međutim, može se ipak kazati da je do prve veće promjene godine 1886. imao sljedeći oblik:

- vjeronauk se učio u svim razredima i bio je zastupljen sa 16 sati
- latinski se učio od prvog do osmog razreda i bio je zastupljen s 50 sati
- grčki jezik učio se od trećeg do osmog razreda i na njega se ukupno odnosilo 28 sati
- hrvatski jezik učio se od prvog do osmog razreda s ukupno 24 sata, kao i njemački jezik s ukupno 18 sati
- zemljopis i povijest učili su se naizmjenice s ukupno 24 sata,
- prirodopis i fizika, matematika i filozofska propedeutika bili su prirodna skupina predmeta i na njih se ukupno odnosilo 47 sati.

Ovaj pokazatelj dovoljno govori da je u gimnazijama prema odnosima zastupljenosti predmeta prevladavala društveno-humanistička grupa predmeta. Da bi se prikazala nastava povijesti u gimnazijama i promjene koje je ona doživjela tijekom 15 godina, analizirala sam naučne osnove prema izvješćima Kraljevske gornjogradske velike gimnazije u Zagrebu od 1875./76. nadalje.

U Izvješćima srednjih škola, pored naučnih osnova (nastavnih planova i programa), nalazi se učiteljski zbor (nastavničko vijeće), odnosno imena profesora,

⁶ Franković 1958, 257.

predmeti koje su predavali i u kojim razredima, te njihove dodatne funkcije. Potom, nalazi se ljetopis škole, naredbe i važniji otpisi koji se tiču funkcioniranja škole, zadaci iz pismenog rada na ispitu zrelosti, zatim popis knjiga u profesorskoj i učeničkoj knjižnici te popis učila i tjelesne opreme. Pored toga, tu su statistički podaci o uspješnosti učenika i njihovim osobnim podacima, a posebno je važno istaknuti da su se unutar školskih izvješća objavljivali znanstveni radovi profesora iz različitih tema po predmetima do 1892. godine kada je osnovan „Nastavni vjesnik“.

Prema izvješću iz 1875/76. godine, nastava povijesti prema naučnoj se osnovi obrađivala od II. do VIII. razreda gimnazije, a u prvom se razredu poučavao samo zemljopis. Gradivo se obrađivalo u dva ciklusa kronološkim redom sukladno uzrastu učenika od II. do V. razreda. U drugom razredu poučavala se povijest starog vijeka, u trećem razredu povijest srednjeg vijeka, a u četvrtom razredu povijest novog vijeka. U višim razredima gimnazije – od V. do VIII. – taj se ciklus ponavljao, samo znatno opširnije.

Tako se:

- u drugom razredu poučavalo gradivo starog vijeka, naizmjenice s gradivom zemljopisa (Azija, Afrika i Jugoistočna Europa), tri sata tjedno po jedan i pol sat po predmetu
- u trećem razredu poučavala povijest starog vijeka od Punjskih ratova i povijest srednjeg vijeka do otkrića Amerike te historijski zemljopis starog i srednjeg vijeka; tri sata tjedno
- u četvrtom razredu u prvom se polugodištu učio novi vijek, a u drugom polugodištu statistika Austro-Ugarske Monarhije s osobitim obzirom na Hrvatsku i Slavoniju; tri sata tjedno
- u petom razredu naizmjenice se obrađivala povijest i zemljopis od starog vijeka do rimske povijesti sa zastupljenošću od tri sata tjedno
- u šestom razredu poučavao se stari vijek: rimska povijest; srednji vijek: do sedmog stoljeća; tri sata tjedno
- u sedmom razredu obrađivao se srednji vijek; tri sata tjedno
- u osmom razredu obrađivao se novi vijek; tri sata tjedno.

Prema naučnoj osnovi iz 1876/77. godine, povijest i zemljopis su se u petom razredu učili četiri sata tjedno, a sadržajno su obuhvaćali stari vijek do rimskih careva, pa je stoga povećan ukupan fond sati povijesti i zemljopisa na 25.

Prema naučnoj osnovi iz 1878/79. godine, došlo je do izmjena: u sedmom razredu kada se srednji vijek obrađivao od sedmog stoljeća do 1648. godine, učilo se tri sata tjedno. U osmom razredu učila se statistika Austro-Ugarske Monarhije. Ukupan broj sati ostao je jednak prethodnim godinama. Zanimljivo je istaknuti da je odlukom vlade Tadiji Smičiklasu dodijeljen dopust za 1879. godinu radi pisanja udžbenika „*Hrvatska povijest za obučavanje gimnazijske mladeži*“. Također je iste godine odlukom vlade 14. siječnja 1879. Vjekoslav Klaić imenovan suplentom

hrvatske povijesti na Sveučilištu te je na njegovo gimnazijsko profesorsko mjesto došao Gjuro Arnold.

Prema školskom izvješću iste gimnazije iz 1879/80. godine došlo je do promjene u nastavnom planu i programu iz povijesti. Naime, povećan je fond sati iz povijesti i zemljopisa:

- u prvom razredu se i dalje učio samo zemljopis tri sata tjedno
- u drugom razredu povijest i zemljopis naizmjenice; obrađivalo se gradivo starog vijeka po nacrtu povijesti Hanak–Klaić i to četiri sata tjedno (dva sata po predmetu)
- u trećem razredu povijest srednjeg vijeka do otkrića Amerike po Klaiću; četiri sata tjedno
- u četvrtom razredu povijest novog vijeka po Hoiću; četiri sata tjedno
- u petom razredu stari vijek do rimske povijesti po Korineku; tri sata tjedno
- u šestom razredu rimska povijest; srednji vijek do križarskih vojni po Korineku; četiri sata tjedno
- u sedmom razredu srednji vijek od sedmog stoljeća do reformacije u novom vijeku po Korineku; tri sata tjedno
- u osmom razredu novi vijek od 1648. godine te statistika Austro-Ugarske Monarhije; tri sata tjedno.

Uočljivo je da se broj sati zemljopisa i povijesti povećao na 28, jer se radilo na pripremi prilagođavanja nastavnih planova i programa zbog sjedinjenja Vojne krajine s Hrvatskom. Također je precizirana raspodjela gradiva ne više po razdobljima kao dotada nego po prijelomnim događajima koji su označavali kraj ili početak povijesnog razdoblja. Prema tom školskom izvješću, Zagreb je 9. studenog 1880. pogodio potres koji je prouzročio oštećenja na školskoj zgradi te je zbog toga obustavljena nastava. Pored obvezatnih predmeta predavali su se i neobvezatni predmeti: krasnopis, risanje, talijanski i francuski jezik, pjevanje, gombanje (gimnastika) i stenografija. Neki su se od tih predmeta plaćali, kao na primjer, jedan forint za risanje, a dvadeset novčića za pjevanje.

Promjene koje su se dogodile u naučnoj osnovi iz 1882/83. u odnosu na prijašnje jesu:

- u trećem razredu poučavala se povijest srednjeg vijeka s osobitom pažnjom na povijest Hrvatske i Slovjenske, po Klaiću, četiri sata tjedno
- u četvrtom razredu pak pregled povijesti novog vijeka s obzirom na povijest Hrvatske i cijele Monarhije Habsburga, po Hoiću
- u osmom razredu se u prvom polugodištu poučavala povijest Hrvatske s osobitom pažnjom na povijest Austro-Ugarske Monarhije, a u drugom polugodištu statistika Austro-Ugarske općenito i Trojedne Kraljevine posebno s usporedbom prema drugim državama.

Da je tadašnje političko okruženje utjecalo na nastavne programe, vidi se i po sadržaju jer se posebno obrađivala povijest Hrvatske u europskom kontekstu

srednje i novovjekovne povijesti. No, u razdoblju Khuenova vladanja, u nastavnim se programima povijesti umjesto hrvatske upotrebljava slavenska povijest, ali se veže uz zemlje Krune Sv. Stjepana.

Do kakvih je promjena došlo u naučnoj osnovi gimnazija, vidjet ćemo prema izvješću naučne osnove kraljevske gornjogradske velike gimnazije u Zagrebu 1895/96. godine:

- u prvom se razredu učio zemljopis, uglavnom su se tumačili osnovni geografski pojmovi; tri sata tjedno
- u drugom su se učili zemljopis i povijest naizmjenice, iz povijesti se obrađivao stari vijek u opširnim pričama važnijih lica i događaja poglavito iz rimske i grčke povijesti; ukupno četiri sata
- u trećem se razredu obrađivao srednji vijek, najvažnija lica i događaji s osobitom pažnjom na povijest zemalja Krune Sv. Stjepana; tri sata tjedno
- u četvrtom razredu obrađivala se povijest novog vijeka, najvažnija lica i događaji, te uglavnom povijest Zemalja Sv. Stjepana; ukupno četiri sata tjedno
- u petom razredu obrađivala se povijest staroga vijeka, poimence Grka i Rimljana do Punskih ratova, obazirući se stalno na kulturnu povijest i zemljopis; tri sata tjedno
- u šestom razredu obrađivao se nastavak starog vijeka od Punskih ratova i srednji vijek obazirući se svagda na „Slovjensku“ povijest, kulturnu povijest i na zemljopis; četiri sata tjedno
- u sedmom razredu obrađivala se povijest novog vijeka s osobitim naglaskom na „Slovjensku“ povijest, na kulturnu povijest i zemljopis; tri sata tjedno
- u osmom razredu obrađivala se povijest Hrvatske s obzirom na povijest Austro-Ugarske u prvom polugodištu, a u drugom statistika Austro-Ugarske uopće i Trojedne Kraljevine napose, uspoređujući je pritom s drugim europskim državama; četiri sata tjedno.

Nastava povijesti i zemljopisa bila je zastupljena s 28 sati tjedno. Kao i u prijašnjim izvješćima, samo se zemljopis poučavao u prvom razredu, a u ostalim razredima zemljopis i povijest naizmjenice. U odnosu na prethodne naučne osnove mogle su se uočiti sadržajne promjene. Primjerice, u trećem i četvrtom razredu su se, u okviru srednjeg i novog vijeka, isključivo obrađivali povijesni događaji i zaslužni pojedinci zemalja Krune Sv. Stjepana, što samo po sebi pokazuje namjere da se opširno učenicima prezentira povijest Ugarske u svjetlu tadašnje Khuenove politike. Također je vidljivo i prema nastavnom planu povijesti u sedmom razredu kada se učila slavenska povijest, dok se u osmom razredu samo u prvom polugodištu obrađivala hrvatska povijest, ali u vezi s Austro-Ugarskom. U drugom polugodištu se, pored statistike Austro-Ugarske općenito, posebno obrađivala Trojedna Kraljevina u usporedbi s drugim europskim državama. Drugim riječima, povijest Hrvatske učila se samo u osmom razredu i to ne zasebno, što također

potvrđuje da je, napose hrvatska povijest, bila u mnogo manjoj mjeri zastupljena u odnosu na austrougarsku povijest. Ovaj nastavni program je gotovo identičan prethodno opisanima: povijest se dijelila u dva ciklusa, kronološkim redoslijedom, od starog do novog vijeka. Metodičke upute poput „pričanja opširnih priča o povijesnim događajima i osobama“ pokazuju da su nastavni programi iz povijesti bili pretrpani povijesnom faktografijom, da je prevladavala politička i ratna povijest, a manjim dijelom gospodarska, društvena i kulturna. Naime, povijest kulture bila je uključena u okvir starovjekovne povijesti.

U odnosu na naučne osnove povijesti iz klasične gimnazije, opće gimnazije sadržajno se nisu znatnije razlikovale, osim u broju sati gdje je kod općih gimnazija fond sati bio manji za jedan sat, odnosno tjedno je na povijest i zemljopis u svim razredima otpadalo 27 sati.

Predmet	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Ukupno
Vjeronauk	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Latinski jezik	7	7	6	6	5	6	5	5	47
Grčki jezik			5	4	5	5	4	5	28
Hrvatski jezik	4	4	3	3	3	3	3	3	26
Njemački jezik	3	3	2	2	2	2	2	2	18
Zemljopis, povijest	3	4	3	4	3	4	3	3	27
Matematika	3	3	3	3	4	3	3	2	24
Prirodopis	2	2	2		3	2			11
Fizika			2	3			3	3	11
Filozofska propedeutika							2	2	4
Krasnopis	1	1							2
Ukupno	25	26	28	27	27	27	27	27	214

Tabela I. Naučna osnova u gimnazijama krajem 19. stoljeća (1894/95)⁷

Podaci iz tabele pokazuju nam da je vjeronauk bio obližatan u svih osam razreda gimnazije po dva sata tjedno. Na kraju polugodišta polagali su se ispiti prema konfesionalnosti učenika. Što se tiče zastupljenosti klasičnih jezika, latinskog je bilo sveukupno 47 sati, dok se grčki poučavao od trećeg razreda gimnazije i bio je zastupljen s 28 sati. Prema podacima iz tabele, vidi se da je gimnazijski nastavni

⁷ Franković 1958, 257.

plan i program po zastupljenosti predmeta bio humanistički i da je pružao podlogu za kvalitetno klasično obrazovanje i kvalitetnu opću naobrazbu. U naučnoj osnovi za gimnazije stoji „da je svrha grčkog jezika proučavanje grčkog života kao osnove rimske, a po tome i današnje obrazovanosti i s tim u svezi buđenje u učenika osobito estetske svijesti“.⁸ Hrvatski jezik ukupno je bio zastupljen s 26, a njemački s 18 sati i poučavao se od prvog do osmog razreda gimnazije. Na prirodoslovne predmete ukupno je otpadalo 62 sata, a na klasične jezike ukupno 75 sati nastave tjedno, dok se hrvatski učio samo 26 sati što ide u prilog konstatacijama o zanemarivanju hrvatskog jezika.

Povijest i zemljopis naizmjenice su se učili od drugog do osmog razreda i na njih je sveukupno otpadalo 27 sati. Zemljopis se poučavao u prvom razredu. Svrha nastave povijesti prema naučnoj osnovi za „donje“, odnosno niže razrede gimnazije je da učenici „nauče o najvažnijim povijesnim ličnostima i događajima ‘opširnim pripovijedanjem priča’ jer tako najbolje nauče i zapamte“. Pored navedenoga, učenici moraju usvojiti događaje iz opće povijesti čovječanstva i razvoja hrvatskog naroda i ostalih naroda Austro-Ugarske.

Nastavni plan i program povijesti bio je kronološki raspoređen, a uglavnom je obuhvaćao povijesne sadržaje od starog vijeka do suvremenog doba. Unutar tog okvira poučavali su se sadržaji nacionalne i opće povijesti, koja se isključivo veže uz Habsburgovce i povijest Austro-Ugarske. Na taj se način stvarala predodžba o povijesnoj vezanosti Hrvata uz kuću Habsburg. Učenici su kroz nastavu povijesti učili o zajedničkoj prošlosti, a na nastavi zemljopisa, kroz školske zemljovide, dobivali su predodžbu o zajedničkom prostoru Habsburške Monarhije. Pri tome se mislilo na potrebu homogeniziranja države, odnosno prevladavanja lokalnih i nacionalnih regionalizama. Nastavni programi su se u nekim gimnazijama neznatno razlikovali u pogledu broja sati i programskih sadržaja koji su se podudarali sa zemljopisom.

Realke

Već je spomenuto da je 1850. donošenjem nove školske osnove, koju je pod nazivom „*Osnova za organizaciju austrijskih gimnazija i realki*“ inicirao grof Leo Thun, došlo do većih promjena u školstvu. Iste je godine propisana i za hrvatske škole, stoga se po njoj otvaraju škole novog tipa – realke, koje će obrazovati učenike za buduća praktična zanimanja, dok su gimnazije, kao općeobrazovne škole, pripremale učenika za nastavak školovanja na sveučilištima. Prvotno su se realke dijelile na niže ili male realke, dvorazredne ili trirazredne, te više ili velike realke sa šest razreda. U nastojanju da se te škole ujednače s istovrsnim školama u austrijskim zemljama, od 1869/70. niže se realke proširuju u četverorazredne, a više realke u sedmorazredne, te se nastavna osnova upotpunjuje i uvodi se

⁸ *Naučna osnova za srednje škole* 1906, 38.

ispit zrelosti. Od 80-tih godina uz pojedine realke počinju se otvarati trgovačke škole, prvotno dvorazredne, a zatim trorazredne. Konačno, uređenje realnog obrazovanja u smislu izjednačavanja s gimnazijskim obrazovanjem, uslijedilo je vladinom odlukom 1894. godine o pretvaranju tri velike realke u osmorazredne realne gimnazije.

Realke su zamišljene kao škole koje pripremaju učenike za praktičan život i obrazuju ih za nastavak školovanja na višim tehničkim školama (*Grafikon II*).⁹ Svrha i cilj realne škole obuhvaćali su kognitivni aspekt (stjecanje znanja) i motorički i afektivni aspekt (stjecanje vještina), te primjenu u praksi. Nastavni plan i program realki pokazuje, da je bio stavljen naglasak na pripremanje i osposobljavanje polaznika za tržište rada, što je u konačnici i bio cilj školske reforme.

Predmet	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Ukupno sati
Vjeronauk	2	2	2	1	2	2	1	12
Hrvatski jezik	4	4	3	3	3	3	3	23
Njemački jezik	3	3	3	3	3	2	3	20
Francuski jezik			2	3	3	3	3	14
Zemljopis	3	2	2	2	1	1	1	12
Povijest		2	2	2	2	2	2	12
Matematika	3	3	3	4	6	5	5	29
Mjerstvo i crtanje	6	3	3	3	3	3	3	24
Prirodopis	3	3			2	2	3	13
Fizika			4	2		4	4	14
Kemija				3	2	3	2	10
Prostoručno risanje		4	4	4	4	2	2	20
Krasnopis	1	1						2
Ukupno tjedno	25	27	28	30	31	32	32	205

Tabela II. Naučna osnova u realkama krajem 1894/5.¹⁰

Prema podacima iz tablice vidljivo je da su realke koncipirane kao srednje škole koje su obrazovale učenika za praktični rad, ali i za nastavak školovanja. Za razliku od gimnazija, u realkama su bili zastupljeni živi jezici, i to njemački kao obvezatan predmet od prvog do sedmog razreda te francuski jezik koji se učio od petog razreda. Povijest se učila od drugog razreda i bila je zastupljena s 15 sati

⁹ Franković 1958, 258-259.

¹⁰ Franković 1958, 258.

ukupno, a hrvatski se jezik učio od prvog razreda s ukupno 23 sata. Vjeronauk je kao u gimnazijama bio obvezatan i učio se 2 sata tjedno u svim razredima. Preostali dio nastavnog plana u realkama odnosio se na prirodoslovno-matematičku grupu predmeta: matematika, geometrija, risanje opisne geometrije, prirodopis, fizika, kemija. Praktična obuka odnosila se na prostoručno crtanje, koje je sveukupno bilo zastupljeno s 28 sati u svim razredima, i krasopis u prva dva razreda. Prema reformi iz 1895. godine predaje se risanje u svim realno-gimnazijskim, gimnazijskim i realnim odjeljenjima, a to pokazuje koliko je značenje taj predmet imao za estetski odgoj i za praktičnu primjenu u određenim strukama.

Nastava povijesti je prema izvješću kraljevske realne gimnazije iz 1886/87. bila oblikovana na sljedeći način:

- u prvom razredu se učio zemljopis tri sata tjedno
- u drugom razredu naizmjenice učili su se zemljopis i povijest, s tim da se iz povijesti poučavala stara povijest, napose grčka i rimska, pričama i životopisima o istaknutim povijesnim osobama, ukupno četiri sata tjedno
- u trećem se razredu obrađivala povijest srednjeg vijeka s posebnim naglaskom na domaću (nacionalnu) povijest, ukupno četiri sata tjedno
- u četvrtom razredu se obrađivala povijest novog vijeka, pregledno, s posebnim osvrtom na austrijsku povijest, ukupno četiri sata tjedno
- od petog razreda samo se poučavala povijest, i to stara povijest, grčka i rimska, s naglaskom na kulturno-historijske odnose i u vezi s geografijom, tjedno tri sata po Klaićevoj knjizi Stari vijek
- u šestom razredu obrađivala se povijest srednjeg i novog vijeka do Westfalskog mira s osobitom pažnjom na povijest Habsburške Monarhije, tri sata tjedno po Korineku, Srednji vijek
- u sedmom razredu obrađivala se povijest novog vijeka od Westfalskog mira do najnovijeg doba s naglaskom na statistiku Austro-Ugarske Monarhije i Ustav, tjedno tri sata.

Nastava povijesti u realkama se kronološkim redosljedom predavala u dva ciklusa. U prvom se razredu predavao zemljopis, a u drugom, trećem i četvrtom zemljopis i povijest naizmjenice po četiri sata tjedno. U petom, šestom i sedmom predavala se samo povijest tri sata tjedno. U usporedbi s nastavnim planovima i programima gimnazija, može se zaključiti da je gradivo bilo mnogo sažetije, prevladavala je povijest Austro-Ugarske, osim u trećem razredu, gdje se u okviru srednjeg vijeka inzistiralo na poučavanju domaće (nacionalne) povijesti. Ovakav nastavni program povijesti bio je u skladu s profilom škole, koja je bila namijenjena učenicima koji su stjecali praktična znanja i pripremali se za praktična zanimanja.

Realne gimnazije

Već smo vidjeli da je problem koji je obilježio srednjoškolsko obrazovanje krajem 19. stoljeća bio sudar dviju koncepcija u pogledu ciljeva nastavnog programa.

Početak 90-ih godina 19. stoljeća učenici su u pravilu mogli birati između dvije srednjoškolske institucije, gimnazije i realke. Uz različitost nastavnih planova i programa koje su te škole nudile polaznicima, nedostatak realke je bio u tome što nisu omogućavale nastavak školovanja na nekom od visokoškolskih zavoda. Zbog toga je pokrenuto pitanje reforme srednjeg školstva na način da se ukine dvojakost srednjoškolskih institucija i uvede realna gimnazija kao jedinstveni tip srednje škole.

Učevni predmet	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VII.	Ukupno
Vjeronauk	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Hrvatski jezik	5	4	2	2	2	2	2	3	22
Njemački jezik	5	4	3	3	3	2	2	2	24
Latinski jezik			5	5	5	6	5	6	32
Francuski jezik			5	5	3	3	3	3	22
Mađarski jezik					3	3	3	3	12
Zemljopis, Povijest	3	4	4	4	3	3	3	3	27
Matematika	4	3	3	3	4	5	3	3	28
Geometrija		3	2	3					8
Opisna geometrija					2	3	2	3	10
Prirodopis	3	3			3	3	2		14
Fizika			3	3			4	4	14
Kemija					3	3	2	2	10
Filozofijska propedeutika							2	2	4
Prostoručno risanje	4	4	4	4	4	2	2	2	26
Krasopis	2	1							3
Ukupno	28	28	28	29	29	29	29	29	229

Tabela III. Naučna osnova osmorazrednih realnih gimnazija 1894/95.¹¹

Podatci iz tabele pokazuju da je vjeronauk bio zastupljen u svih osam godina školovanja, od ukupno šesnaest sati s po dva sata tjedno. Već je Naredbom iz

¹¹ Franković 1958, 261.

1888. godine propisana jedinstvena naučna osnova za pravoslavnu vjeroispovijest u svim srednjim školama. U školama s manjim brojem učenika predavala bi se tjedno manje sati, a također je određeno da se održavaju ispiti pred biskupom ili eparhijskim povjerenikom. Na humanističke grupe predmeta, uključujući povijest (i zemljopis zbog korelacije), odnosilo se ukupno 49 sati. Naime, povijest i zemljopis naizmjenice su se obrađivali kao jedan nastavni predmet. Od živućih jezika učio se njemački kroz sve godine školovanja, a mađarski je jezik bio zastupljen po tri sata tjedno od petog pa do osmog razreda. Francuski jezik učio se od trećeg razreda i na njega se odnosilo ukupno 22 sata tjedno. Latinski je bio fakultativno obligatan jezik, a učio se od treće godine s ukupnim brojem od 32 sata. Na prirodoslovno-matematičku grupu predmeta (matematiku, geometrijsko risanje, opisnu geometriju, prirodopis i kemiju) odnosilo se sveukupno 84 sata. Opisna geometrija bila je fakultativno obligatan predmet te se učila od petog razreda s ukupno 10 sati. Na praktične predmete (filozofska propedeutika, prostoručno risanje i krasopis) odnosilo se ukupno 33 sata.

Nastavni plan i program povijesti i zemljopisa za realne gimnazije bio je, s obzirom na svrhu i ciljeve, isti kao i za gimnazije. Ciljevi i svrha predmeta također su jednako određeni, pa se iz uvodnog obrazloženja mogu prepoznati metodičko-didaktički postupci te didaktička načela za „donje“ i „gornje“ razrede sukladno uzrastu i kognitivno-motoričkim sposobnostima učenika.

No, u nastavnoj praksi plan i program nerijetko je bio modificiran. Prema izvješću Kraljevske realne gimnazije i s njom spojene Više trgovačke škole iz školske 1896/97. godine, nastavni plan povijesti bio je drugačije raspoređen:

- u prvom razredu se učio zemljopis dva sata tjedno
- od drugog razreda naizmjenice se učila povijest i zemljopis, s tim da se obrađivala stara povijest u opširnim pričama o najvažnijim licima i događajima poglavito iz povijesti Grčke i Rima, ukupno četiri sata tjedno
- u trećem razredu obrađivala se povijest srednjeg vijeka, najvažnija lica i događaji s naglaskom na povijest zemalja Krune Sv. Stjepana, ukupno četiri sata tjedno
- u četvrtom razredu obrađivala se povijest novog vijeka, najvažnija lica i događaji, a povijest zemalja Krune Sv. Stjepana činila je glavni sadržaj obuke, ukupno četiri sata tjedno
- u petom razredu učila se povijest starog vijeka Grka i Rimljana, s osobitim naglaskom na kulturnu povijest, ukupno tri sata tjedno
- u šestom razredu poučavala se samo povijest i to povijest srednjeg i novog vijeka do Westfalskog mira, potom povijest Hrvata i ostalih Slavena te kulturna povijest i zemljopis
- u sedmom razredu ponovno su se naizmjenice predavale zemljopis i povijest; iz povijesti se obrađivao novi vijek od Westfalskog mira, potom hrvatska pretežito kulturna povijest te kratak pregled statistike Austro-Ugarske Monarhije općenito i Trojedne Kraljevine posebno uz ustavne odnose.

Naučna se osnova za realne gimnazije mijenjala, što pokazuje i ovaj primjer po kojem je za „donjih“ pet razreda izrađena nova osnova. Povijest se učila od drugog razreda gimnazije, a sadržajno je obuhvaćeno razdoblje od starog vijeka u drugom do novog vijeka u četvrtom razredu. Od petog razreda nastavnim planom i programom ponovno se kronološki obrađivala povijest od starog vijeka pa do najnovijeg doba, slijedeći načelo primjerenosti višim i nižim razredima. U nastavnim programima napominje se da se „obrađuju najznačajnija lica i događaji vezani uz povijest zemalja krune Sv. Stjepana“. Razumljivo je, s obzirom na političke okolnosti i vrijeme kada je nastavni program donesen, da je imao permanentnu kondiciju suglasja s politikom onih koji ga propisuju.

Među neobaveznim je predmetima bila gimnastika, 2 sata tjedno u svim razredima gimnazije. Svrha predmeta je bila „općenito i harmonično jačanje tijela za održavanje zdravlja, jačanje duha i odgajanje discipline, spretnosti, hrabrosti, ustrajnosti i reda“.¹² U tu se svrhu jednako preporučalo obrazovanje nastavnika za tjelesni odgoj, pa su mnogi išli na izobrazbu u Švedsku i druge europske zemlje. Budući da unutar školskih zgrada nije bilo dvorane za tjelesni odgoj, nastava se održavala u proljetnim mjesecima. Osim programom propisanih vježbi, učenici uče plivati, klizati, skijati, mačevati, igrati rukomet, nogomet i druge sportove. I u srednjoj školi tjelovježba je, osim jačanja tijela i zdravog duha, bila u funkciji discipliniranja ponašanja, ustrajnosti i reda kako bi mladi odgajani u takvom duhu postali poslušni i pokorni građani koji su trebali bespogovorno izvršavati svoje dužnosti u školi, na poslu i u kući.

Iz izvješća kraljevske realne gimnazije navedeno je vrijeme polaganja ispita zrelosti, zadaci iz pismenih radova pojedinih predmeta te broj kandidata. Pismeni ispit trajao je od konca svibnja do početka lipnja, a usmeni je dio ispita bio od kraja lipnja i trajao je ovisno o broju kandidata. I u ostalim izvješćima postoje popisi polaganja ispita zrelosti s točnim temama pismenih ispita, imenima kandidata kao i uspjesima postignutim na tim ispitima.

Iz ovog prikaza može se vidjeti da je realna gimnazija postigla jedinstveno kompromisno rješenje koje je udovoljavalo klasičnom i realnom konceptu. U zadnjem desetljeću 19. stoljeća djelomično je riješeno i pitanje ženskog obrazovanja, o čemu je bilo riječi u prethodnom odlomku. Naime, hrvatsko-slavonske gimnazije još su od Thunove naučne osnove djelovale jednako kao i austrijske gimnazije. I realke su djelovale po istom planu i programu kao i mađarske i austrijske, ali je postojala razlika u pogledu zastupljenosti „modernih jezika“ jer se u hrvatskim realkama njemački učio kao obvezatan predmet u svim razredima, a francuski je tek od petog razreda bio obvezatan. Zbog toga se i hrvatske realne gimnazije razlikuju od austrijskih, jer je u austrijskim bifurkacija počinjala od trećeg a u hrvatskim realnim gimnazijama od petog razreda.¹³ Jedino je iznimka

¹² *Naučna osnova za srednje škole 1906*, 57-58.

¹³ *Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca godine 1895.*, 1896, 256.

bila hrvatska četverorazredna realna gimnazija koja je pripremala učenike za veliku gimnaziju i veliku realku te su se zbog toga učenici dijelili nakon završenog četvrtog razreda. Njemački jezik je u srednjim školama bio obvezatan i po broju je sati zastupljeniji od mađarskoga koji se u realnim gimnazijama učio od petog do osmog razreda s ukupno 12 sati. Čak i u razdoblju pojačane mađarizacije, po školskim statistikama ona se nije mogla dosljedno provoditi. To nam potvrđuje podatak iz realke u Karlovcu. U otpisu Kraljevske zemaljske vlade od 16. rujna 1897. određuje se da se uvede mađarski jezik u peti realni razred kao relativno obligatan predmet ako se bar 5 učenika javi za taj jezik. U Karlovcu se nije prijavio niti jedan polaznik.

Na prijelomu stoljeća, sprega tradicionalnoga i modernoga potaknula je pripreme za rasterećenje tadašnjih nastavnih planova i programa. To je, uz ostalo, i bio razlog pritužbama na preopterećenost nastavnih planova i programa za srednje škole te potrebi njihove modifikacije. Pored tih razloga, reforma nastavnih planova i programa bila je postulirana i potrebom postizanja reciprociteta između „naših škola i ugarskih i austrijskih“,¹⁴ zbog mogućnosti nastavka školovanja na austrijskim sveučilištima. Stoga se ustroj srednjeg školstva podudarao u mnogome s austrijskim i mađarskim, a napose nastavni programi, koji su još od Thunove reforme bili pod austrijskim utjecajem. To potvrđuje mogućnost nastavka obrazovanja na sveučilištu i visokim stručnim školama.¹⁵ Sukladno nastojanjima za rasterećenjem nastavnih programa, u austrijske i mađarske srednje škole uvode se obligatni predmeti poput gimnastike, geometrijskog crtanja i živih predmeta. Glavna je razlika bila u tome što su realke u Ugarskoj trajale osam godina, a u Austriji sedam. Daljnja razlika u mađarskim srednjim školama u odnosu na austrijske bila je ta što se gimnastika učila obvezatno dva sata tjedno, napose u gimnazijama. U nižim se razredima umjesto grčkog jezika učilo geometrijsko crtanje. Nastavni planovi i programi u gimnazijama i realkama u Ugarskoj nekoliko su se puta revidirali, a novi je uveden 1899/1900. godine. Međutim, ni taj nije riješio osnovni problem: mogućnost nastavka školovanja svim maturantima koji to žele. Dok su gimnazijalci mogli nastaviti školovanje, maturanti realka morali su polagati u gimnazijama ispit zrelosti iz latinskog i grčkog jezika. Radi uspostave jedinstvene srednje škole, u Ugarskoj je izrađen nov nacrt naučne osnove koji nije bio potvrđen u parlamentu. Stoga je 1904. godine Zemaljska vlada potaknula promjenu naučne osnove kako bi stručni timovi svojim mišljenjima pripremili novi nacrt za pojedine nastavne predmete.

Pored preopterećenja nastavnih programa, kritika dotadašnjega srednjeg školstva odnosila se i na školske udžbenike koji su bili u najužoj vezi s nastavnim

¹⁴ *Naučna osnova za srednje škole 1906*, 21.

¹⁵ Strukovne su visoke škole bile: Visoka škola za kulturu tla, Veterinarska visoka škola i Rudarska akademija.

programima, a navodno su svojom ekstenzivnošću nadmašivali nastavne programe. Naime, za funkcioniranje srednjeg školstva jednako je važno adekvatno osiguranje pedagoških standarda poput školskih zgrada, broja učenika u razredima, potrebe organizacije nastave u jednom turnusu, rasterećenja učenika domaćim zadaćama koje ionako nisu imale nikakav obrazovan učinak nego su se svodile na puko prepisivanje. Pored navedenoga, zamjerke dotadašnjem školstvu upućene su na nedostatnost školske higijene, lošu komunikaciju između škole i roditelja te nedovoljnu zastupljenost tjelesnog odgoja u školskom programu. Dakako da se tadašnje školstvo suočavalo s problemima koji se nisu mogli, obzirom na tadašnje prilike u društvu, tako skoro prevladati. Naime, zbog oskudnih materijalnih prilika, koje su bile posljedica nepovoljnih odredaba Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868, 45 % preostalog poreza nije bilo dostatno za podmirenje hrvatskih izdataka za unutarnje poslove. Premda su općine bile obvezne pokrivati osnovne troškove školstva, većina ih je bila nesposobna podmiriti i svoje elementarne potrebe, napose u poljodjelskim krajevima u kojima je živjela većina djece. No unatoč tim i drugim problemima, školstvo i odgoj u Hrvatskoj ipak ostvarili su postupan napredak. Stoga se inzistiralo na promjenama nastavnih planova i programa (redukciji) kako bi se škola prilagodila novim zahtjevima društva.

Rasterećenje se prvenstveno odnosilo na niže razrede gimnazija, reduciranjem broja domaćih zadaća iz latinskog, grčkog, njemačkog, francuskog i mađarskog jezika. U cilju postizanja boljih didaktičkih učinaka u učenju, latinski je jezik smanjen za jedan sat od prvog do šestog razreda, a grčki također za jedan sat u šestom i sedmom razredu. Zemljopis i povijest ostali su prema broju sati gotovo nepromijenjeni. Naime, zemljopis je dobio jedan sat više u sedmom razredu, ali povijest ga je izgubila. Kolika je bila važnost učenja njemačkoga kao živućeg jezika, pokazuje podatak da se nauštrb smanjenja latinskog i grčkog povećao broj sati njemačkog jezika. U realnim gimnazijama hrvatski jezik je povećan za jedan sat, a isto je tako za jedan sat povećan i francuski i mađarski u petom i šestom razredu jer su ti jezici zbog svrhe koju imaju bili navodno „prijeko potrebni“. Broj sati latinskog jezika ostao je isti. Zemljopisu je dodan jedan sat više u sedmom razredu, a povijest je zadržala isti broj sati kao i prije. Posebno je važno istaknuti da su se po uzoru na austrijske i mađarske nastavne planove uveli novi obligatni predmeti: prostoruko crtanje, gimnastika i pjevanje. Ti su predmeti trebali „pozitivno utjecati na duh i tijelo učenika“.

Prema naučnoj osnovi za srednje škole iz 1906. godine, nastavi povijesti u „donjim“ razredima gimnazija, počevši od drugog razreda, svrha je bila upoznavati se s najvažnijim povijesnim osobama i događajima iz opće povijesti čovječanstva u obliku „lakih pripovijesti“. Pritom je potrebno bilo staviti naglasak na povijest hrvatskog naroda te drugih naroda Austro-Ugarske i Slavena. Preporučuje se upotreba mitova i priča, s tim da ih se odvoji od povijesnih činjenica.

U „gornjim“ razredima gimnazija prema istoj osnovi ponavljala su se stečena znanja iz opće povijesti čovječanstva tako da ih se dovede u uzročno-posljedične

odnose s mjestom i vremenom događanja. Posebno se isticala potreba povezivanja političke povijesti s najvažnijim kulturnim dostignućima: vjera, društvene prilike, staleške borbe, obrt i trgovina te umjetnost. Naglasak je bio na povijesti Grčke i Rima, hrvatskoga naroda, ostalih naroda Austro-Ugarske i Slavena. Prema naučnoj osnovi za gimnazije gradivo je bilo raspoređeno sljedećim redoslijedom:

- II. razred – obrađivala se povijest staroga vijeka opširnim prikazivanjem priča o najistaknutijim povijesnim ličnostima i događajima, posebno iz povijesti Grčke i Rima; dva sata tjedno
- III. razred – prikazivanje najvažnijih lica i događaja iz povijesti srednjeg vijeka, s posebnim naglaskom na povijest Hrvata i ostalih Slavena kao i Mađara i Nijemaca; tri sata tjedno
- IV. razred – prikazivanje najvažnijih lica i događaja iz povijesti novog vijeka s posebnim naglaskom na povijest Hrvata i Slavena i naroda Austro-Ugarske; dva sata tjedno
- V. razred – u drugom ciklusu obrađivala se povijest staroga vijeka, detaljno povijest Grčke i Rima do početka seobe naroda (375. god.) u korelaciji s historijskim zemljopisom, pritom se naglašava da se što više obrađuje povijest kulture starih naroda; tri sata tjedno
- VI. razred – obrađivala se povijest srednjeg vijeka i dio novog vijeka do Westfalskog mira; ističe se povezanost s historijskim zemljopisom; naročito se potrebnim navodi prikazati povijest Hrvata i Slavena i ostalih naroda u okviru kuće Habsburg; četiri sata tjedno
- VII. razred – obrađivao se novi vijek od Westfalskog mira do najnovijeg doba; opširnije je valjalo prikazati povijest Hrvata i Slavena kao i naroda okupljenih oko kuće Habsburg; isticala se potreba objašnjenja utjecaja novih otkrića na društveni i politički život; dva sata tjedno
- VIII. razred – u prvom polugodištu obrađivala se povijest Hrvatske s posebnim naglaskom na povijest Austro-Ugarske; naglašava se prikazivanje kulturnog razvoja; tijekom prvog i drugog polugodišta predviđeno je ponavljanje opće povijesti po jedan sat tjedno; dva sata tjedno.

Nastavni plan i program za realne gimnazije s početka stoljeća je gotovo identičan u pogledu programskih sadržaja, s time da je realna gimnazija imala ukupno dva sata manje nastave povijesti u odnosu na gimnaziju. Kao što se vidi, taj pokušaj rasterećenja nastavnih programa nije imao većih učinaka, štoviše, opseg gradiva i kronološki pristup sadržajima i dalje je upućivao na opširnu povijesnu naraciju.

Nastavni planovi i programi za srednje škole bili su strukturirani kronološki i obuhvaćali su raspon gradiva od staroga vijeka do najnovijega doba koje je ciklički raspoređeno za niže i više razrede. Već se u uvodnom objašnjenju apostrofira obrazovna zadaća predmeta: „naučiti što više povijesnih činjenica i znamenitih ličnosti“, što upućuje na stanovitu direktivnost. Naime, sama riječ program znači namjeru, cilj, nakanu, raspored po kojem će se učiti i raditi. Drugim riječima,

program nije samo navođenje građe, onoga što se mora znati, nego kakve stavove i interese treba steći (*Jelavich* 1992, 229). Stoga je naglasak bio na političkoj povijesti, obilju povijesne faktografije koja je upućivala na memoriranje i reproduktivno ponavljanje. Naime, nastavni su programi bili u skladu s tadašnjom koncepcijom obrazovanja koje je apsolutiziralo materijalne zadatke nastave. Primjerice, smatralo se da je za život potrebno jedino znanje i to što ekstenzivnije i intenzivnije. Stoga su se u školama širili povijesni sadržaji koji su uglavnom prikazivali političku i ratnu povijest, diplomatske aktivnosti država i vlada, a posebna se uloga pridavala povijesnim ličnostima i njihovim sveukupnim povijesnim zaslugama. Iz svega proizlazi da se nastavnim programima unaprijed određivalo što učiti, koliko učiti i kako poučavati. To potvrđuje, s obzirom na zadane sadržaje, da su oni bili propisujući, preslika političkih i ideologijskih ciljeva koji su se trebali prenositi novim naraštajima.

Zaključak

Klasični koncept nastavnog plana i programa povijesti na prijelomu stoljeća bio je usmjeren na detaljnu deskripciju povijesnih sadržaja, stavljajući težište na stjecanje činjeničnog znanja. Obrazovni i odgojni ciljevi i zadaci, kao i didaktičko-metodički postupci i učinci bili su propisujući te su isključivali mogućnost kreativnosti. Nastavni sadržaji bili su kronološki koncipirani, a uz obilje povijesne faktografije prevladavala je politička povijest i povijest elita. Takav je obrazac u kreiranju nastavnog programa slijedila aktualna vlast, nastojeći hrvatsku povijest prikazati u kontekstu kuće Habsburg, a kasnije Austro-Ugarske. Države i režimi sasvim su podupirali državni patriotizam osjećajima i simbolima „zamišljene zajednice“, bez obzira na to kako su i odakle oni potekli (*Hobsbawm* 1993, 90). U okviru nacionalne povijesti isticana je hrvatska nacionalna individualnost i državni razvojni kontinuitet. Stoga su nastavni programi iz povijesti preslike političkih, gospodarskih i društvenih prilika vremena u kojem su oblikovani.

Sveukupno gledajući iz današnje perspektive, kroz povijest školstva edukativna politika nije bila konzistentna, već je ovisila o povijesnim okolnostima koje su utjecale na oblikovanje nastavnih programa povijesti, tim više što se nastava povijesti susreće s brojnim poteškoćama koje proizlaze iz naravi njezina predmeta (*Stradling* 2003, 23).

Bez sumnje može se konstatirati da je, unatoč mnogim zaprekama, školstvo krajem 19. stoljeća djelomično ispunilo funkciju liberalne politike. Naime, pomaci su vidljivi ostvarenjem obrazovanja učenika prema potrebama građanskog društva, dinamiziranjem obrazovnog sustava, reformom postojećih škola, porastom broja polaznika i nastavnika, izmjenama nastavnih planova i programa te inoviranjem didaktičko-metodičkih postupaka. Da je došlo do kvantitativnog

poboljšanja obrazovnog sustava, potvrđuje i podatak o smanjenom broju nepismenih u Hrvatskoj.

Bibliografija

- BASARIČEK, Stjepan (1895), *Pedagogija, posebna nauka o obuci*, Zagreb.
- BOGNAR, Ladislav – MATIJEVIĆ, Milan (1993), *Didaktika*, Zagreb.
- CARR, E. H. (2004), *Što je povijest*, Zagreb.
- Ratio educationis iz 1806. godine* (RE 1806), Antun CUVAJ (1910), *Građa za povijest školstva*, knjiga II, Zagreb.
- CUVAJ, Antun (1911), *Građa za povijest školstva*, knj. III – XI, Zagreb.
- FRANKOVIĆ, Dragutin (1958), *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb.
- Godišnje izvješće kraljevske velike realke i s njom spojene trgovačke škole u Zagrebu koncem šk. god. 1885.*, Zagreb, 1885.
- Godišnje izvješće kraljevske velike realke i spojene s njom trgovačke škole u Zagrebu koncem šk. god. 1889.*, Zagreb, 1889.
- GROSS, Mirjana (1985), *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb.
- HASELSTEINER, Horst (1997), *Ogledi o modernizaciji u srednjoj Europi*, Zagreb.
- HOBSBAWM, Eric J. (1993), *Nacije i nacionalizam*, Zagreb.
- Izvješće kraljevske gornjogradske velike gimnazije u Zagrebu za šk. god. 1895./96.*, Zagreb, 1896.
- Izvješće kraljevske gornjogradske velike gimnazije u Zagrebu za šk. god. 1900./01.*, Zagreb, 1901.
- Izvješće kraljevske realne gimnazije i s njom spojene više trgovačke škole u Zagrebu za šk. god. 1896./97.*, Zagreb, 1897.
- Izvješće kraljevske velike gimnazije u Zagrebu koncem školske godine 1883./84.*, Zagreb, 1884.
- Izvješće kraljevske velike gimnazije u Zagrebu koncem školske godine 1893./94.*, Zagreb, 1894.
- Jedna naučna osnova za sve hrvatsko-slavonske realke, Naredba kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, od 10. listopada 1886.*, Zagreb, 1886.
- JELAVICH, Charles (1992), *Južnoslavenski nacionalizmi*, Zagreb.
- KIRIN, Josip (1897), *Uređenje pučke nastave u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb.
- Naučna osnova za Hrvatsko-Slavonske realne gimnazije, uređene prema previšnjemu rješenju od 19. 9. 1894. godine, Kr. hrvatske, slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade odjela za bogoštovlje i nastavu*, Zagreb, 1894.
- Naučna osnova za srednje škole*, Zagreb, 1906.
- Prilozi statistici srednjih škola u Hrvatskoj i Slavoniji (1903), *Nastavni vjesnik, časopis za srednje škole*, godište 11 (1903).

- Službeni glasnik Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu*, 1883/84, 1885, 1886, 1887, 1889, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1900.
- Stanje srednjih škola u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1894.
- Stanje srednjih učilišta u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1887.
- Stanje srednjoškolskih učilišta u Hrvatskoj i Slavoniji koncem školske godine 1885./1886.*, Zagreb, 1891.
- Stanje učiteljskih škola u Hrvatskoj i Slavoniji 1892./1893.*, Zagreb, 1893.
- Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije I, iz 1905. godine*, Zagreb, 1913.
- STRADLING, R. (2003), *Nastava europske povijesti 20. stoljeća*, Zagreb.
- Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca godine 1895.*, Zagreb, 1896.
- Zbornik zagrebačke Klasične gimnazije o 350-godišnjem jubileju 1607.-1957.* (Zbornik ZKG), Zagreb, 1957.

The Process of Creating School Manuals of History during the reign of the Croatian *ban* Khuen Hedervary (1883-1903)

The author presents the historic curricula in Croatia and Slavonia at the time of the reign of the Banus Khuen Hedervary. The focus is put on the economic, social and political influences that necessitated the reform of the curricula in the secondary schools at that time. Through analysis of the historic curricula, the participation of history in comparison to other school subjects is presented, as well as its educational, especially formational role regarding the transfer of desirable social values.

Ključne riječi: nastavni plan i program, didaktičko-metodički postupci, modernizacija, reforma.

Key words: curriculum, didactic and methodical approaches, modernization, reform.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 39

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

 FF press

ZAGREB 2007.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 39

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Miljenko Jurković

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura i korektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u listopadu 2007. godine

Naklada

400 primjeraka

